

АНДАТПА
Федорова Анастасия Евгеньевна
«Азаматтық қоғам институттарының қалыптасуы мен дамуындағы
ақпараттық технологиялардың рөлі» тақырыбындағы
«6D050200 – Саясаттану» мамандығы бойынша
философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған
диссертациялық зерттеуіне

Зерттеудің жалпы сипаттамасы

Диссертациялық зерттеу Қазақстан Республикасындағы азаматтық қоғам институттарының дамуына ақпараттық технологиялардың, ең алдымен әлеуметтік медианың ықпалын саяси тұрғыдан талдауға арналған. Эмпирикалық нысан ретінде азаматтық қоғамның ең серпінді әрі репрезентативті сегменттерінің бірі болып табылатын жастар қоғамдық ұйымдары қарастырылады.

Зерттеудің өзектілігі бірнеше факторлармен айқындалады. Біріншіден, Қазақстан посткеңестік кеңістіктегі авторитарлық сипаттары бар мемлекет ретінде тұрақты азаматтық қоғам институттарын қалыптастыру кезеңінде тұр. Кеңестік жүйенің мұрасы, патерналистік ұстанымдар, қоғамдық сенім деңгейінің төмендігі және мемлекеттің қоғамдық бірлестіктерге ықпалы ерекше саяси контекст қалыптастырады.

Екіншіден, Қазақстан цифрландырудың жоғары қарқынын көрсетуде. Жастар арасындағы интернеттің таралу деңгейі 100%-ға жуық, ал әлеуметтік медиа күнделікті өмірдің ажырамас бөлігіне айналды. Алайда жастардың жоғары онлайн-белсенділігі әрдайым нақты азаматтық қатысудың өсуіне алып келе бермейді. Осыған байланысты әлеуметтік медианың авторитарлық саяси жүйе жағдайында азаматтық қоғам дамуының қозғаушы күшіне айналу мүмкіндігі туралы мәселе туындайды.

Үшіншіден, зерттеудің өзектілігі цифрландыру мен қоғамдық бақылауды дамытуға бағытталған мемлекеттік саясатпен байланысты. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.-Ж. Тоқаевтың «Жасанды интеллект дәуіріндегі Қазақстан» атты 2025 жылғы Жолдауында ақпараттық технологияларды қоғамдық өмірдің барлық саласына енгізу қажеттілігі атап өтілген. Сонымен қатар, 2023 жылы қабылданған «Қоғамдық бақылау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы да зерттеу тақырыбының маңыздылығын арттырады.

Зерттеу **объектісі** – Қазақстандағы жастар қоғамдық ұйымдары түріндегі азаматтық қоғам институттары.

Зерттеу **пәні** – әлеуметтік медианың жастар қоғамдық ұйымдарының қызметіне ықпалының сипаты, деңгейі және механизмдері.

Зерттеудің **мақсаты** – Қазақстандағы азаматтық қоғам институттарының қызметіне ақпараттық технологиялар мен әлеуметтік медианың ықпалын кешенді саяси талдау.

Қойылған мақсатқа жету үшін келесі **міндеттер** айқындалды:

1. азаматтық қоғамды түсіндірудегі негізгі теориялық тәсілдерді талдау;
2. Қазақстандағы ақпараттық технологиялар мен әлеуметтік медианың дамуын қарастыру;
3. Қазақстан жастарына социологиялық зерттеу жүргізу;
4. офлайн азаматтық қатысудың статистикалық маңызды факторларын анықтау;
5. жастар ұйымдарының жетекшілерімен және сарапшылармен тереңдетілген сұхбаттар жүргізу;
6. мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдарға арналған практикалық ұсынымдар әзірлеу.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы

Зерттеудің ғылыми жаңалығы төмендегідей:

1. Қазақстандық саяси ғылымда алғаш рет 2019, 2023 және 2025 жылдарды қамтитын көпкезеңді эмпирикалық зерттеу жүргізіліп, әлеуметтік медианың жастардың азаматтық қатысуына ықпалын талдаудың сандық және сапалық әдістері біріктірілді.
2. Қазақстанның посткеңестік авторитарлық контекстіне бейімделген «азаматтық қоғам» және «жастар қоғамдық ұйымы» ұғымдарының авторлық анықтамалары әзірленді.
3. Қазақстандық материал негізінде алғаш рет технологиялық детерминизм және әлеуметтік күштер теорияларын тексеру үшін көптік корреляциялық-регрессиялық талдау қолданылды.
4. Әлеуметтік медианың «шартты жұмылдырушы фактор» моделі ұсынылды. Бұл модельге сәйкес цифрлық технологиялар институционалдық және офлайн өзара әрекет тетіктері болған жағдайда ғана азаматтық белсенділікті күшейтеді.

Зерттеудің теориялық-әдіснамалық негіздері

Зерттеудің әдіснамалық негізін тарихи және желілік институционализмді қамтитын неоинституционализм қағидалары құрайды. Тарихи институционализм кеңестік өткеннің, авторитарлық дәстүрлердің және Қазақстанның саяси мәдениеті ерекшеліктерінің ықпалын ескеруге мүмкіндік береді. Желілік институционализм көлденең байланыстарға, сенімге және азаматтық бірегейліктің қалыптасуына назар аударады.

Зерттеуде екі негізгі теориялық парадигма қолданылды: технологиялық детерминизм теориясы және әлеуметтік күштер теориясы. Біріншісі цифрлық технологияларды қоғамдық өзгерістердің дербес факторы ретінде қарастырса, екіншісі технологиялардың саяси және әлеуметтік контекстке тәуелділігін көрсетеді.

Зерттеу барысында социологиялық сауалнама, көптік регрессиялық талдау, тереңдетілген жартылай құрылымданған сұхбат, компаративтік талдау және деректерді триангуляциялау әдістері пайдаланылды.

Зерттеудің эмпирикалық базасы

Зерттеудің эмпирикалық базасына мыналар кіреді:

1. 2019, 2023 және 2025 жылдары жүргізілген Қазақстан жастарының авторлық социологиялық зерттеуінің нәтижелері (N=600);
2. көптік корреляциялық-регрессиялық талдау;
3. жастар қоғамдық ұйымдары жетекшілерімен жүргізілген тереңдетілген сұхбаттар;
4. қазақстандық саясаттанушы-сарапшылармен жүргізілген тереңдетілген сұхбаттар.

Зерттеуге Алматы қаласындағы жетекші жоғары оқу орындарының студенттері қатысты. Сауалнама әлеуметтік медианы пайдалану, жастар ұйымдары туралы хабардарлық және азаматтық қатысу деңгейіне қатысты сұрақтар блоктарын қамтыды.

Дереккөздік базаға Қазақстан Республикасының Конституциясы, «Қоғамдық бірлестіктер туралы», «Коммерциялық емес ұйымдар туралы», «Мемлекеттік жастар саясаты туралы», «Ақпараттандыру туралы», «Қоғамдық бақылау туралы» заңдары, «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы, сондай-ақ халықаралық ұйымдардың статистикалық және аналитикалық материалдары енгізілді.

Зерттеудің негізгі нәтижелері

Жүргізілген зерттеу келесі қорытындылар жасауға мүмкіндік берді:

1. Қазақстан жастары әлеуметтік медианы пайдаланудың тұрақты жоғары деңгейін көрсетеді: респонденттердің басым көпшілігінің әлеуметтік желілерде аккаунттары бар. Алайда жоғары цифрлық белсенділік автоматты түрде офлайн азаматтық қатысудың артуына алып келмейді.
2. Зерттелген кезеңде жастардың цифрлық платформаларға деген талғамында өзгерістер болды. Егер 2019 жылы VKontakte жетекші орында болса, 2023–2025 жылдары Instagram, TikTok, Telegram және WhatsApp негізгі платформаларға айналды.
3. Жастардың қоғамдық ұйымдардың қызметі туралы хабардарлық деңгейі төмен және фрагменттелген күйде қалып отыр. Халықаралық және волонтерлік бастамалар анағұрлым танымал бола бастады.
4. Офлайн азаматтық қатысудың ең маңызды факторы институционалданған цифрлық қатысу болып табылады, яғни қоғамдық ұйымдардың аккаунттарына жазылу және олардың контентімен тұрақты өзара әрекеттесу. Әлеуметтік желілердегі аккаунттың жай ғана болуы азаматтық белсенділікке дербес ықпал етпейді.
5. 18–25 жас аралығындағы топ ішінде жас ұлғайған сайын азаматтық белсенділіктің төмендеуі байқалды.
6. Тереңдетілген сұхбаттар жастарды қоғамдық қызметке тартуда достар, курстастар және таныстар сияқты көлденең байланыстардың маңызды рөл атқаратынын көрсетті. Сонымен қатар онлайн-белсенділік нақты қатысумен ұштаспайтын «кликтивизм» феномені кең таралған.
7. Қазақстандық контексті талдауға ең сәйкес теориялық негіз әлеуметтік күштер теориясы болып табылады. Әлеуметтік медиа автономды қозғаушы күш емес, тиімділігі институционалдық орта мен офлайн өзара әрекетке тәуелді қосымша жұмылдыру құралы ретінде көрінеді.

Зерттеудің практикалық маңызы

Зерттеудің практикалық маңызы оның нәтижелерін мемлекеттік органдар, жастар ұйымдары және білім беру мекемелері пайдалана алу мүмкіндігімен анықталады.

Жастар қоғамдық ұйымдары үшін:

1. әлеуметтік медиадағы жұмысты жүйелі негізге көшіру;
2. контентті жастардың қызығушылықтарына бейімдеу;
3. онлайн-коммуникацияны офлайн іс-шаралармен үйлестіру;
4. тұрақты ұйымдық бірегейлікті қалыптастыру;
5. жастардың саяси және қоғамдық институттарға қатысуын кеңейту

ұсынылады.

Мемлекеттік құрылымдар үшін:

1. азаматтық бастамаларға арналған әкімшілік кедергілерді азайту;
2. азаматтық қатысудың гибридті түрлерін қолдау;
3. бизнес пен қоғамдық ұйымдардың серіктестігін дамыту;
4. жастарды тартудың интерактивті цифрлық форматтарын пайдалану

ұсынылады.

Білім беру жүйесі үшін:

1. қоғамдық ұйымдарды білім беру процесіне белсендірек тарту;
2. азаматтық ағартушылықты дамыту;
3. әлеуметтік-саяси пәндерді практикалық бағытта оқытуды күшейту

ұсынылады.

Диссертацияның құрылымы

Диссертация кіріспеден, үш тараудан, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен және қосымшалардан тұрады.

Бірінші тарауда азаматтық қоғамды зерттеудің теориялық-әдіснамалық тәсілдері қарастырылады.

Екінші тарауда ақпараттық технологиялар мен әлеуметтік медианың дамуы, сондай-ақ олардың қоғамдық-саяси процестерге ықпалы талданады.

Үшінші тарау эмпирикалық деректерді талдауға және әлеуметтік медианың Қазақстандағы жастар қоғамдық ұйымдарының қызметіне ықпалын зерттеуге арналған.

Зерттеу нәтижелерін апробациялау

Диссертацияның негізгі ережелері Қазақстанда, Ресейде және Ұлыбританияда өткен халықаралық ғылыми-практикалық конференцияларда баяндалды.

Диссертация Scopus базасына енген халықаралық журналда мақала жарияланды. Сонымен қатар «Қазақстандағы жастар қоғамдық ұйымдарының қызметіне әлеуметтік медианың ықпалы» атты монография жарық көрді.

Қорытынды

Диссертациялық зерттеу Қазақстандағы азаматтық қоғам институттарының дамуына әлеуметтік медианың ықпал ету механизмдерін талдауға арналған дербес ғылыми-біліктілік жұмыс болып табылады.

Зерттеудің теориялық маңызы цифрлық ортаға қатысты неoinституционалдық тәсілді дамытуда және азаматтық қоғамды зерттеудің ұғымдық аппаратын нақтылауда көрінеді.

Жұмыстың практикалық маңызы жастардың азаматтық жұмылдырылу тиімділігін әлеуметтік медианы пайдалану арқылы арттыруға бағытталған ұсынымдарды әзірлеуде жатыр.

Докторант: Федорова А.Е.

Ғылыми кеңесшілер: философия ғылымдарының докторы, профессор

С.Б. Булекбаев; саяси ғылымдар докторы, профессор Дирк Берг-Шлоссер

